شمس العلماء مرزا قليچ بيگ سنڌيءَ ۾ الٽو جي فن جو ماهر

Shams-ul-Ulama Mirza Kalich Beg as Expert of Art of Adaptation in Sindhi Literature

صدام جوکيو

Abstract:

Shams-ul-Ulema Mirza Kalich Beg was a most knowledgeable personality. As a result of his proud academic services and struggles, the institutions under his name are established today and his books are taught and read in all kinds of academic fields. Mirza Sahib wrote on many topics. These include history, sociology, philosophy, psychology, religion, science, civilization, culture, art, literature, language, grammar, vocabulary, poetry and many other important topics. He was considered the father of prose in Sindhi literature, since he founded many genres of prose.

Mirza Kalich had access to many languages, which led him to translate a large number of important books from different languages around the world. The key feature of his translations is that his translations are felt as original.

This article sheds light on a new side of Mirza Kalich's "Adaptations". In which also the work of Mirza Kalich is excellent and well done.

ادب توڙي ٻين علمن جي ترقيءَ ۽ واڌاري ۾ ترجمي نگاريءَ جو اهم ڪردار رهيو آهي. ترجمن ذريعي نہ فقط ادب جي علمي پاسن لاءِ نوان جا در کلندا آهن پر مختلف ٻولين جي نون نظرين، لاڙن، تحريڪن ۽ رجحانن جي واقفيت پڻ حاصل ٿيندي آهي ۽ گڏوگڏ بين الاقوامي سطح تي ڪن وڏن ڏاهن، عالمن ۽ ليکڪن جا خيال، سوچون، فڪر، تجربا، اقوال، اصلاح ۽ مشاهدا پڻ مقامي دائري اندر منتقل ٿيندا آهن. هڪ ٻيو فائدو ترجمي سان اهو ٿيندو آهي جو دنيا جي ترقي يافتا قومن جي جديد علمن ۽ انهن قومن جي ثقافت، ماحول، سياسي، سماجي، مذهبي ۽ اقتصادي حالتن، تاريخ ۽ تهذيب جي پڻ ڄاڻ حاصل ٿيندي آهي. اردو ادب جو محقق محمد ابوبڪر فاروقي

ترجمي جي اهميت بيان ڪندي لکي ٿو تہ ”ترجمي جو عمل اها ڪنجي آهي، جنهن ذريعي علم ۽ فن جي خزاني جا در سيني لاءِ کلي ويندا آهن“(1).

حقيقت ۾ ترجمي جو ڪم خود هڪ طرح جو تخليقي ڪم ٿئي ٿو. سنڌي ادب هن وقت تائين جيڪا ترقي، مقام ۽ مرتبو ماڻيو آهي، ان ۾ ترجمي جو بہ وڏو عمل دخل رهيو آهي. جن عالمن، اديبن ۽ ڏاهن شروعاتي دور ۾ سنڌي ادب جي واڌاري ۽ ترقيءَ لاءِ مختلف ٻولين مان شاهڪار تحريرون چونڊي سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيون انهن ۾ شمس العلماء مرزا قليچ بيگ سيني کان اڳيرو نظر اچي ٿو. مرزا قليچ جي ترجمو ڪيل ڪتابن جي تعداد بابت سنڌ جي ڏاهي پروفيسر منگهارام ملڪاڻيءَ لکيو آهي تہ ”اسان جو مکيہ جهونو ناٽڪ نويس ۽ مصنف، اڍائي سو کان وڌيڪ ڇپيل ڪتابن جو ترجمان، مرزا قليچ بيگ هو“(2). مرزا قليچ بيگ ترجمي سان گڏ ڪيترين ئي ادبي تخليقون الٿو پڻ ڪيون، سندس الٿو ڪيل تحريرن تي ڳالهائڻ کان اڳ ترجمي ۽ الٿو ۾ ڪهڙو فرق آهي ۽ الٿو جو اصل مقصد ڇا آهي؟ ان ڳالهہ جي وضاحت ڪرڻ ضروري آهي.

سنڌي ٻوليءَ ۾ ترجمي نگاريءَ لاءِ ڀرپور ياڻين ”الٿو“ (Adaptation) لفظ استعمال ٿيندو هو. عام طور تي الٿو (Adaptation) جي معنيٰ ساڳي ترجمي واري ٻڌائي وڃي ٿي خود ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ جهڙي ڏاهي بہ جامع سنڌي لغات ۾ الٿو جي معنيٰ ترجمو ٻڌائي آهي(3). پر ڪن عالمن ان ڳالهہ کي واضح ڪيو آهي تہ الٿو ۽ ترجمو ڪجهہ ڳالهين جي ڪري مختلف آهن. جڏهن هڪ تخليقي شهپاري کي هڪ ٻوليءَ کان ٻيءَ ٻوليءَ ۾ ترجمو ڪجي ۽ ان جي ڪردارن، ماحول، منظرن ۽ ثقافتي قدرن کي مقامي ويس ڍڪايو وڃي تہ ان کي اُلٿو چيو وڃي ٿو. اڪثر ترجمي نگاريءَ ۾ تحرير جي روح کي ثابت ۽ سر بستو رکڻ نهايت لازمي هوندو آهي. الٿو جي فن ۾ پڻ ان ڳالهہ جو خاص خيال رکيو وڃي ٿو پر اُن ۾ ماحول کي مقامي ماحول ۾ تبديل ڪيو وڃي ٿو. اُلٿو جي وضاحت ڪندي مختيار احمد ملاح لکي ٿو ”اصلوڪي مواد کي پنهنجي سماج، ملڪ، ٻوليءَ ۽ ڪردارن جي آڌار تي حالتن کي موافق نهڪائي ترجمو ڪرڻ، اصلوڪن نالن، شهرن ۽ ماحول کي ديسي انداز ۾ آندو ويندو آهي“(4).

اُلٿو لفظ لاءِ سنڌي اديبن بہ لفظ استعمال ڪيا آهن. مختيار احمد ملاح ۽ ڊاڪٽر روي پرڪاش ٽيڪچنداڻيءَ الٿو لاءِ ”Transliteration“ لفظ استعمال ڪيو آهي. جڏهن تہ پروفيسر منگهارام ملڪاڻيءَ الٿو لاءِ ”Adaptation“ لفظ استعمال ڪيو آهي. جڏهن هنن انگريزيءَ جي لفظن جي ڇنڊڇاڻ ڪئي وئي تہ انگريزيءَ ۾ لفظ ”Adaptation“ جون گهڻيون

ئي معنائون مليون پر جيڪا معنيٰ ترجمي يا اُلٽو سان ڪجهہ قدر ويجهي هئي، ان لاءِ پورو لفظ "Literary adaptation" استعمال ڪيل هو، پر اُن جو مطلب ۽ مفهوم سنڌيءَ ۾ استعمال ٿيندڙ اُلٽو کان ڪجهہ مختلف آهي. سنڌيءَ ۾ اُلٽو مان مراد آهي، اهڙو ترجمو جنهن ۾ ماحول، ڪردار ۽ ڪردارن جا نالا، شهر، مقام ۽ منظر وغيره پنهنجي ڏيهي رنگ ۾ بدلائي چڱڻ ۽ انگريزيءَ ۾ "Literary adaptation" مان مراد آهي، ڪنهن بہ ادب جي تخليق جهڙوڪ ناول، ڪهاڻي، افسانو يا نظم وغيره کي ڪنهن اسٽيج ڊرامي، فلم يا وڊيوز جي صورت ۾ پيش ڪيو وڃي. هن ڏس ۾ وڪيپيڊيا تي هن جي تشريح هن ريت ٿيل آهي:

"Literary adaptation is the adapting of a literary source (e.g. a novel, short story, poem) to another genre or medium, such as a film, stage play, or video game"(5).

"Adaptation" کان پوءِ ٻيو لفظ جيڪو الٽو جي لاءِ سنڌي اديبن استعمال ڪيو آهي اهو آهي "Transliteration" هي لفظ پڻ سنڌي جي الٽو جي لحاظ کان گهڻو مختلف آهي. چاڪاڻ تہ "Transliteration" مان مراد آهي، ڪنهن لفظ يا تحرير کي سندس اصلوڪي اسڪرپٽ مان تبديل ڪري ٻيءَ اسڪرپٽ ۾ لکڻ، جيئن "Transliteration" بابت وڪي پيڊيا تي لکيو ويو آهي تہ:

"Transliteration is a type of conversion of a text from one script to another that involves swapping letters"(6).

هن ڏس ۾ مختيار احمد ملاح لکيو آهي تہ "هڪ ٻوليءَ ۾ مروج ٻن کان وڌيڪ لپين هئڻ جي صورت ۾ هڪ لپيءَ مان ٻيءَ لپيءَ ۾ بدلائي لکڻ کي بہ 'Transliteration' چئبو آهي، جيئن سنڌي (عربي) لپيءَ مان ڦيرائي رومن يا ديوناگري (سنڌي) لپيءَ ۾ ڪرڻ وغيره"(7).

مٿي وضاحت ڪيل ڳالهين جي نتيجن مان اهو ظاهر ٿئي ٿو تہ سنڌي ادب ۾ "الٽو" جو لفظ جنهن عمل لاءِ استعمال ٿئي ٿو ان لاءِ انگريزيءَ جا مٿي بيان ڪيل ٻئي لفظ معنيٰ، مفهوم ۽ مقصد جي لحاظ کان مختلف آهن. پر جيڪڏهن "Transliteration" ۽ "Adaptation" مان هڪ لفظ چونڊ ڪرڻو آهي تہ پوءِ "Adaptation" لفظ الٽو سان معنيٰ، مفهوم ۽ مقصد جي لحاظ کان ڪجهہ قدر ويجهو آهي.

سنڌي ادب ۾ ڪجهہ عالم، اديب ۽ نقاد ان خيال فڪر جا آهن تہ الٽو جو عمل نہ هئڻ گهرجي، چاڪاڻ تہ ترجمي جو مقصد فقط خيال ۽ فڪر جي حاصلات ناهي، بلڪ ترجمي جو اهو مقصد بہ هوندو آهي تہ مختلف ٻولين ڳالهائيندڙ قومن، ملڪن ۽ شهرن

جي ماحول، ثقافت، سياسي، سماجي، مذهبي ۽ اقتصادي حالتن جي بہ ڄاڻ حاصل ٿئي ۽ ٻين ملڪن جي شهرن، ماڻهن ۽ علائقن جي نالن جي بہ خبر پئي. ان کان علاوه لغت جي حوالي سان پڻ ترجمي ڪرڻ سان ڪيترن ئي لفظن جو اضافو ٿيندو آهي، پر جڏهن ڪنهن بہ تخليق کي الٿو ڪيو ويندو آهي تہ ان تخليق جي اصلوڪي حيثيت تبديل ٿي ويندي آهي ۽ فقط ڪجهہ قدر ڊائلاگس، پلاٽ ۽ ڪهاڻي وڃي باقي رهندي آهي پر ترجمي ۾ فقط هڪ ٻوليءَ کان ٻيءَ ٻوليءَ ۾ اصلوڪي ماحول، ڪردارن، نالن، منظرن ۽ مڪانن سميت ترجمو ڪيو ويندو آهي. اُلٿو جي عمل کي ترجمي جي حيثيت ۾ گهٽ سمجهڻ يا مرڳوئي رد ڪرڻ لاءِ گهڻو بحث سنڌي جي وڏي ڏاهي منگهارام ملڪاڻيءَ صاحب ڪيو آهي. هن پنهنجي ڪتاب "ادبي اصول" ۾ هڪ مضمون "ترجمي جا اصول" رکيو آهي ۽ ان ۾ گهڻو بحث ان ئي نڪتي تي ڪيل آهي تہ اُلٿو ڪرڻ سان ترجمي مان حاصل ٿيندڙ فائدا گهٽجي وڃن ٿا. پيرومل صاحب جي ئي لفظن ۾ "الٿي ڪرڻ جو رواج سنڌي ساهت ۾ پيو آهي سو ٻين ملڪن جي ادب ۾ ورلو ڏسڻ ۾ ٿو اچي. بلڪ اسانجا ديسي سڌريل ساهتن جهڙوڪ هندي، بنگالي، مرهٽي ۽ گجراتي ۾ ڌارين ٻولين مان ترجمو ڪندا تہ ماڻهن جا نالا، مڪاني حالتون وغيره سڀ ان ملڪ جون قائم رکندا. جنهن بابت ڪتاب لکيل هوندو، تہ انهن کي ڦيرائي گهيرائي هرويرو هندوستاني حالتن سان ٺهڪائيندا، جيئن سنڌي ترجمان ڪن ٿا. انهيءَ جي عادت برخلاف بہ سبب آهن: هڪ تہ ڌارين حالتن کي مروڙي ڏيئي ڏيهي رواجن سان ٺهڪائڻ اڪثر ڪري ناممڪن آهي، ۽ جيڪڏهن ڌاريون رسمون ڏيهي زندگي سان ڦهڪائڻ ۾ ٿوري ئي ڦڪائي ٿي، تہ ڪهڙو بہ زبردست ڪتاب ترجمي ۾ بي اثرائتو ٿيو پوي. ان جو مثال مسٽر پمياڻيءَ جو "پاپ ۽ پاڪيزگي" ڏيئي سگهجي ٿو جو جيتوڻيڪ مشهور انگريزي ناول نويس هارڊي جي مشهور ڪتاب تان ورتل آهي ۽ لکڻيءَ ۾ بہ سٺو ڪتاب آهي، تنهن هوندي بہ انگريزي حالتون هندستاني حالتن سان نٿيون ٺهڪي اچن سو سنڌي ساهت ۾ ان جو درجو گهٽ ٿي ويو آهي.... ترجمي ڪرڻ جو جيڪو مکيہ مطلب آهي تہ ڏيهي پڙهندڙن کي ڌارين ملڪن جي رسمن رواجن، هلت چلت ۽ پنگتي حالتن جي پروڙ پوي سو تہ بر ثواب ڪونہ ٿيو. ڏيهي رسمن رواجن کان تہ هرڪو اڳيئي واقف آهي، پوءِ اهڙن الٿو ڪيل ڪتابن مان پڙهندڙن جي ڄاڻ ڪهڙي وڌي؟ تنهن ڪري اهو اصول چڱو آهي تہ دليان ٺهيل ڪتاب لکجن تہ بيشڪ انهن ۾ ڏيهي حالتون ظاهر ڪجن پر ترجمي ڪندي ڦيرڦار ڪرڻ بنان ڌاريون حالتون پيش ڪجن"(8).

سنڌي ۾ ترجمي توڙي الٽو جي عمل مطابق ترجمو ڪيل ادبي شهپارن ۾ مرزا قليچ بيگ جو ڪردار بين ڪان اڳيرو نظر اچي ٿو. سندس الٽو ڪيل، ناول، افسانا ۽ ڊراما پڙهي ائين محسوس ٿيندو آهي، جڻ اُهي ترجمو نہ پر طبعزاد هجن. الٽو ڪيل تخليقن جي وڏي خوبي اها هوندي آهي جو انهن کي سمجهڻ ۽ فڪري مقصد کي حاصل ڪرڻ ۾ سولائي پيدا ٿيندي آهي. ان ڪان علاوه الٽو ۾ منظرنگاريءَ کي محسوس ڪرڻ ۾ پڻ آساني پيدا ٿيندي آهي. الٽو جو عمل ترجمي نگاريءَ ڪان گهڻو محنت طلب ٿئي ٿو. مرزا قليچ بيگ وڏي محنت ۽ ذهني پتوڙ سان دنيا جي شاهڪار تخليقن کي الٽو ڪري سنڌي ادب جي جهولي ڀري ۽ وڏي ڳالهہ تہ پاڻ ترجمي ذريعي ڪن اهم صنفن کي بين ٻولين مان سنڌيءَ ۾ متعارف پڻ ڪرايو. هيٺ مرزا قليچ بيگ جي الٽو ڪيل ڪجهہ اهم ۽ مشهور تحريرن جو جائزو پيش ڪجي ٿو:

انڪوائري آفيسر:

هي ڪتاب شمس العلماءِ ميرزا قليچ بيگ جو الٽو ڪيل آهي. هن ڪتاب جا هيستائين چار ڇاپا اچي چڪا آهن. پهريون 1966ع، ٻيون 1973ع، ٽيون 1982ع، ۽ چوٿون 1992ع ۾ ڇپيو آهي. 66 صفحن تي مشتمل هي ننڍرو ڪتاب مرزا قليچ بيگ، نڪوليا گوگول رشيا جي هڪ ننڍڙي شهر ۾ 1809ع ۾ جنم وٺندڙ مشهور ڊراما نويس، ناول نويس ۽ ڪهاڻيڪار جي لکيل ڊرامي "The Inspector - General" جو الٽو ڪيو آهي. هونئن تہ هي ڊرامو رشين ٻوليءَ ۾ لکيل هو پر مون کي انگريزيءَ ۾ ٿامس سيلٽزر جو ترجمو ڪيل هٿ آيو. جڏهن مون ان انگريزيءَ واري ترجمي کي پڙهي ڏٺو تہ ان ۾ ڪردارن جا جيڪي اصلوڪا نالا چوند ڪيل هئا اهي ڪجهہ مجهائيندڙ هئا. مثال طور انگريزيءَ جي مترجم ٿامس سيلٽزر جي ترجمي ڪيل ڊرامي جون ڪجهہ شروعاتي سٽون هيٺ رکجن ٿيون، جن مان اهو اندازو لڳائي سگهجي ٿو تہ ترجمي دوران جيڪر ڪردارن جا نالا اصلوڪا رکجن ٿا تہ پڙهندڙن کي ڪجهہ ڏکيائي پيش اچي ٿي.

"GOVERNOR. I have called you together, gentlemen, to tell you an unpleasant piece of news. An Inspector-General is coming.
AMMOS FIOD. What, an Inspector-General?
ARTEMY FIL. What, an Inspector-General?
GOVERNOR. Yes, an Inspector from St. Petersburg, incognito. And with secret instructions, too.
AMMOS. A pretty how-do-you-do!

ARTEMY. As if we hadn't enough trouble without an Inspector!
LUKA LUKICH. Good Lord! With secret instructions!"(9).

هن ڊرامي ۾ مرزا قليچ بيگ ماحول، ڪردارن ۽ ڪردارن جي نالن کي مقامي ويس ڍڪائڻ جي پوري ڪوشش ڪئي آهي ۽ چندچاڻ ڪان ڪم وٺندي نهايت سهڻي انداز ۾ جملن جو ترجمو ڪيو اٿس. مرزا صاحب "رشيا" کي "سنڌ" ۾ بدلايو آهي ۽ سمورو ماحول سنڌ جو پيش ڪيو آهي.

هن ڊرامي ۾ مرزا صاحب سيني عملدارن کي ڪجهه هندو ۽ ڪجهه مسلمان ڪري پيش ڪيو آهي. وڏيري جو نالو قادر بخش رکيو اٿائين. مجموعي طور هن ڊرامي جو ڪارج ۽ مقصد ان وقت (جڏهن مرزا صاحب الٿو ڪيو هو) ڪان اڄ تائين برقرار آهي. اڄ بہ اسان جي سماج ۾ اهڙا ڪيترائي ماستر، ڊاڪٽر ۽ ٻيا سرڪاري ڪامورا موجود آهن. جيڪي رشوت خوريءَ ۽ غريب عوام کي لٽڻ ۾ لڳا پيا آهن ۽ پنهنجي ملازمت جي فرضن کي تمام گهٽ اهميت ڏيڻ ٿا. مرزا صاحب هن ڊرامي کي الٿو جي صورت ۾ پيش ڪري انهن عملدارن کي سمجهائڻ ۽ فرض شناس ٿي ڪم ڪرڻ جو بهترين پيغام ڏنو آهي ۽ هن ڊرامي جو انداز مزاحيا هوندي بہ ڪارائتو ۽ اثرائتو آهي.

حسنا دلدار:

حسنا دلدار هڪ ناٽڪ آهي، جيڪو مرزا قليچ، انگريزي ٻوليءَ جي نامور ڊراما نويس شيڪسپيئر جي ڊرامي "Merchant Of Venice" کي الٿو ڪيو آهي. هي مرزا صاحب شيڪسپيئر جو پهريون ڊرامو سنڌي ۾ آندو. هن ڊرامي ڪان پهريائين مرزا صاحب شيڪسپيئر جي ڊرامن جي ڪهاڻين تي مشتمل ڪتاب کي "دلپسند قصا" جي نالي سان ترجمو ڪيو هو. ڪتاب "حسنا دلدار" 146 صفحن تي مشتمل آهي. ڪتاب جو پهريون ڇاپو سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد طرفان 1960 ۾ شايع ٿيو هو. هن ناٽڪ کي پڻ مرزا صاحب هندستان جي ماحول مطابق الٿو ڪيو آهي. هن ناٽڪ ۾ مرزا قليچ ڪن هنڌن تي شاعري بہ رکي آهي ۽ سموري شاعري وٽندڙ ۽ اصلاحي آهي. ناٽڪ ۾ شيڪسپيئر پڻ منظوم ٽڪرا رکيا آهن. هيٺ شيڪسپيئر جي ڊرامي منجهان هڪ ٽڪرو ۽ ان جو الٿو ڪيل مرزا قليچ جي ڊرامي جو ٽڪرو رکجي ٿو تہ جيئن ڏسي سگهجي تہ مرزا قليچ شهرن ۽ ڪردارن جا نالا ڪهڙيءَ ريت تبديل ڪيا آهن.

"In Belmont is a lady richly left;
And she is fair, and, fairer than that word,
Of wondrous virtues: sometimes from her eyes

I did receive fair speechless messages:
Her name is Portia, nothing undervalued
To Cato's daughter, Brutus' Portia:
Nor is the wide world ignorant of her worth,
For the four winds blow in from every coast
Renowned suitors, and her sunny locks
Hang on her temples like a golden fleece;
Which makes her seat of Belmont Colchos' strand,
And many Jasons come in quest of her.
O my Antonio, had I but the means
To hold a rival place with one of them,
I have a mind presages me such thrift,
That I should questionless be fortunate!(10)."

”فتحپور جي شهر ۾ آغا حسن سوداگر کي تون سڃاڻندو هئين. هن جي مئي کان پوءِ سندس ساري ملڪيت جي وارث سندس ڌيءَ آهي، ڇو جو زال بہ مري ويئي اٿس، ٻيو اولاد بہ ڪونهيس – انهيءَ جو نالو حسنا بيگم آهي – هن جي جوانيءَ ۽ سونهن، علميت ۽ عقلمنديءَ جي ڪهڙي ڳالهہ ڪريان؟ ملڪن ۾ مشهور آهي. پيءُ جي وصيت موجب هن کي شادي ڪرڻي آهي. سندس ٻانهن لاءِ گهڻائي شهزادا، اميرزادا، سوداگرءِ ٻيا وڏا ماڻهو پيا اچن. هڪڙي ڏينهن اتفاق سان مون هن کي ڏسي ورتو ۽ هن مون کي ڏسي ورتو. آءٌ مٿس موهجي پيو آهيان، ۽ آءٌ پنهنجي دل ۾ سمجهان ٿو تہ هوءَ بہ مون کي پسند ڪري ٿي. تنهن کان سواءِ پنهجي سرخروئي جي لاءِ جيڪا ڳجهي پالهي ڪوشش ٿي سگهي آهي سا ڪئي اٿم. ليڪن ڇا ڪريان، آءٌ پئسي وارو ناهيان، جو وڃي ٻين ڏن وارن ماڻهن سان پاسو هڻي بيهان. جي مون کي وسعت هجي ۽ ٻين وانگي ناهہ – نوهہ ۽ تحمل سان وڃان تہ منهنجي دل شاهدي ٿي ڏئي تہ آءٌ جيڪر فتحياب ٿيان“(11).

مرزا قليچ مٿي Belmont شهر کي فتحپور شهر ۾ بدلايو آهي. Portia عورت جي نالي کي حسنا ۾ تبديل ڪيو آهي ۽ سندس پيءُ جو نالو آغا حسن سوداگر رکيو اٿس. هڪ ايماندار ۽ سچار واپاريءَ Antonio جي نالي کي بهرام خان ۾ تبديل ڪيو اٿس ۽ ان جي دوست بيئسينيو جي نالي کي دلدار خان ۾ تبديل ڪيو اٿس ۽ وري هڪ لالچي وياج تي پئسا ڏيندڙ شائلاڪ جي نالي کي هريداس ۾ بدلايو اٿس. شهرن ۽ ملڪن جا نالا جهڙوڪ: موراڪو، اسپين، وينس وغيره جي نالن کي احمد نگر، اورنگ آباد، سنڌ، دولت

آباد وغيره نالن ۾ تبديل ڪيو اٿس. اهڙي طرح سموري ڊرامي ۾ مرزا صاحب اهڙيءَ ٽيڪنڪ سان الٿو جي فن سان نڀاءُ رکيو آهي جو ڪٿي بہ ڪو خاص جهول نظر نٿو اچي ۽ هوبهو اصلوڪي تحرير محسوس ٿئي ٿي.

هيمليٽ (شهزادو بهرام):

هيمليٽ پڻ شيڪسپيئر جو مشهور ڊرامو آهي، هن ڊرامي کي الٿو ڪرڻ وقت پڻ مرزا صاحب پنهنجون باقلِ تعريف تخليقي صلاحيتون ڪتب آنديون آهن. شيڪسپيئر جي ڊرامي ۾ هيمليٽ هڪ شهزادي جو نالو آهي، مرزا صاحب ان جي نالي کي شهزادو بهرام خان ۾ تبديل ڪيو آهي. هيمليٽ جي والد جو نالو ڪلاڊيس کي فتح شاهہ جو نالو ڏنو اٿس. ڊينيمارڪ ملڪ کي ڦيرائي فرخ آباد رکيو اٿس. الٿو ڪيل هن ڊرامي جي هڪ انوکي خوبي بيان ڪندي آغا نور محمد لکيو آهي تہ ”مزي جي ڳالهہ تہ ڊرامي ۾ جن تاريخي جنگين جو ذڪر آهي، ان کي بہ ڦيرايو آهي، جيئن هيمليٽ ۾ ٿي ناروي جي بادشاهہ ’پولڪن‘ جي جنگ جو ٿورو ذڪر ملي ٿو. جنهن پنهنجي حرص ۾ اچي ڊينيمارڪ جي بادشاهہ ڪلاڊيس سان جنگ جوٽي هئي، پاپائين ٿي تہ هو ڪيس شڪست ڏيئي، ان جي ملڪ تي قبضو ڪري وٺندو، هاڻي اهو هڪ تاريخي حوالو آهي، ضرور ان جي ٿوري ڪي گهڻي حقيقت هوندي، جي نہ هوندي تہ بہ يورپ جي ڏند ڪٿا تہ ضرور هوندي، خود ڏند ڪٿا جي ادب ۾ پنهنجي هڪڙي اهميت آهي. توڻي جو ان ۾ حقيقت هجي يا نہ مرزا صاحب ان تاريخي حوالي کي بہ مقامي رنگ ڏيئي ٿو ڇڏي، مثلاً ان واقعي بابت لکي ٿو ’فيروز آباد‘ جي بادشاهہ جي مغز ۾ اڳي حڪومت جو اهڙو نشو چڙهي ويو هو ۽ اهڙو مغرور ٿي ويو هو جو سمجهڻ لڳو هو تہ هن جهڙو ڏاهو ۽ بهادر اڄ دنيا ۾ ٻيو ڪونهي، نيٺ اهو خيال ٿيس تہ اسان جي مرحوم بادشاهہ فتح شاهہ سان اچي وڙهي، آخر جنگ ۾ فيروز آباد جي بادشاهہ جو هٿ پٺڀو ۽ شڪست کاڌائين“(12).

مٿئين حوالي مان مرزا صاحب جي اُلٿو ڪيل تحريرن جي نئين رخ جو پتو پئي ٿو جنهن ۾ مرزا صاحب ماڳن، مڪانن، ڪردارن وغيره کان علاوه تاريخ جي ڪن واقعن کي بہ مقامي رنگ ۾ رکڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. آغا نور محمد اُلٿو کي آزاد ترجمي جو نالو ڏنو آهي ۽ مرزا قليچ جي الٿو ڪيل هيمليٽ تي تنقيدي راءِ ڏيندي وڌيڪ لکي ٿو تہ ”مزي جي ڳالهہ اها آهي تہ ماڳن ۽ ڪردارن جا نالا نہ فقط بدلائي رکيا ويا آهن. پر انهن جو رنگ مقامي بہ ناهي جڙي سگهيو بلڪ اهي ايراني ۽ فارسي رنگ ۾ آهن“(13).

مرزا صاحب جي لاءِ مذڪوره راءِ بہ درست آهي تہ ان ڪن جاين تي ڪردار يا ماحول ايراني رنگ ۾ رڪيو آهي. اصل ۾ مرزا قليچ ان دور سان تعلق رکي ٿو جڏهن سنڌ ۾ فارسي ٻولي، ادب ۽ ماحول جو اثر اوج تي هئا. هن دور ۾ جيڪا شاعري سرجي اها بہ ايراني تشبيهن، استعارن ۽ فارسي ٻولي توڙي وزن تي ٻڌل آهي، جنهن کي هڪ پوري عروضي دور طور رکيو ويو آهي. اُن جي ڪري ئي مرزا صاحب جي تحريرن تي بہ ايراني ماحول ۽ ادب جا اثر رهيا جنهن جي ڪري هن الٿو ۾ ڪٿي ڪٿي ڪردارن کي ان رنگ ۾ رڪيو آهي.

مجموعي طور مرزا قليچ بيگ جي الٿو ڪيل ادبي تحريرن مان ڪيترو ئي لاڀ حاصل ٿيو آهي ۽ اجان تائين بہ سندس الٿو ڪيل تحريرون اعليٰ تعليمي ادارن ۾ پڙهيون ۽ پڙهايون وڃن ٿيون. ترجمي جي ڀيٽ ۾ الٿو جو ڪم وڌيڪ محنت طلب ٿئي ٿو ان لحاظ کان مرزا قليچ صاحب جس لهي جنهن دنيا جي وڏن اديبن ۽ ليکڪن جون اهم تخليقون الٿو ڪري سنڌ واسين لاءِ علم، عقل ۽ ڄاڻ جا دروازا کولي ڏنا. مرزا قليچ صاحب پنهنجي زندگيءَ جو وڏو حصو علمي سرگرمين سان سلهاڙيل رهندي گذاريو ۽ علم جي دنيا ۾ مرزا قليچ انسان جي ذهني قوتن جي واڌاري لاءِ ڀرپور خدمتون سرانجام ڏنيون.

حوالا:

1. فاروقي محمد ابوبڪر (مرتب)، ”تراجم ڪي مباحث“، سٽي بڪ پوائنٽ، 2016ع، ص 28.
2. ملڪاڻي، منگهارام، پروفيسر، (مقالو)، ”شيڪسپيئر جو مترجم-مرزا قليچ بيگ“، ڪينجهر، تحقيقي جرنل شمارو 7، سنڌي شعبو سنڌ يونيورسٽي، ڄامشورو، حيدرآباد، 1999ع، ص 1.
3. بلوچ، نبي بخش، ڊاڪٽر، ”جامع سنڌي لغات“ جلد پهريون، سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو سنڌ، 2007ع، ص 212.
4. ملاح، مختيار احمد، ”ادبي اصطلاحن جي تشريحي لغت“، سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد، سنڌ، 2015، ص 43.
5. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Literary_adaptation
6. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Transliteration

7. ملاح، مختيار احمد، ”ادبي اصطلاحن جي تشريحي لغت“، سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد، سنڌ، 2015، ص43.

8. ملڪاڻي، منگهارام،”ادبي اصول“، سنڌي ساهت گهر، حيدرآباد، 2007ع، ص34، 35.

9. Seltzer, Thomas (translated), “The Inspector-Gneral” 2010, p.52,53.

10. W. Shakespeare, The Merchant Of Venice. D. C Heath And Company. p. 7.

11. بيگ، مرزا قليچ، ”حسنا دلدار“ سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو 1974ع، ص1.

12. آغا نور محمد، (مقالو)، ”مقالا“ شمس العلماء مرزا قليچ چيئر، سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو 2009ع، ص201.

13. ايضا، ص201.